

Cselekvő igényű elkötelezettség

Görömbei András:
Azonosságtudat, nemzet,
irodalom
Nap Kiadó, Bp., 2008.

A Prima Primissima Díj átadásán Csoóri Sándor mondatai felzúdulást keltve hullámoztak végig a termen. Felhőtlen ünneplésre gyűltek össze a nagyestélyik és a szmokingok, ehelyett lesújtó kultúrkritikával szembesültek: „soha ennyi iskolát végzett és tanult ember nem élt a világon, mint ma, és még soha se volt olyan szánnivalóan alacsony az emberség szellemi élete, mint korunkban”. Ezt Görömbei András is írhatta volna, hiszen legújabb esszéit és tanulmányait felölelő kötetének hangütése feloldhatatlanul keserű. Mi miatt látja kétségbeejtőnek a kortárs irodalmat a tudós, honnan ered, miből táplálkozik írásainak tragikus kicsengése? Az irodalmi világtrendek széles látókörű szakértői és a magyar valutában fizetett bértollnokok sokszor, sok helyütt papírra vetették válaszaikat.

Aligha volna okom bármelyikükről rosszindulatot feltételezni, ezért bizvást fogalmazhatok úgy, hogy nem *félremagyarázásait*, csupán *félreértéseiket* teszem helyre. Talán mégiscsak Csoórinak kell igazat adnunk a szellemi élet szánnivalóan alacsony mivoltában, hogy annyian nehezen birkóznak meg Görömbei tisztán sugárzó, bölcsen összegző, axiomatikus stílusával. Az irodalomtörténetész pesszimizmusát a következő tényezőkre szokásuk visszavezetni: 1. A szerző nem érti, hogy a rendszerváltás nem az irodalom *jelentőségét* értékelte le, csupán szembesített azzal, hogy az irodalom önértékének semmi köze a nemzeti azonosságtudathoz. Egy mű önmagában jelent valamit az aktuális értelmezőnek, de nem a politikai közösségnek. 2. A szerző nem látja be, hogy az általa preferált *képviselői líra* a szellemi önkény megtestesítője, mert a politikai közösség akarátának egyedül érvényes letéteményeseként azonosítja magát. 3. Görömbei azért viseltetik ellenszenvvel a demokrácia és a szólásszabadság értékeivel szemben, mert a (korábban *csak* egységesnek *hitt*) politikai elit sokszínűsége nyilvánvalóvá vált, így az olyan fogalmak is, mint a nemzet vagy az erkölcs nem tulajdoníthatók többé a mű inherens tartalmi kérdésének, csak az olvasó ideológiájától függnék.

Hogy cáfoljam mindezeket, vizsgáljuk meg, a kötet írásai alapján milyen viszonyban van egymással *nemzet*, *erkölcs* és *irodalom*. Görömbei a mű személyiség- és közösségformáló igényét szinoptikusnak látja, vagyis ha az alkotás *őszinte* (lásd „a művészet erkölcsi föltétele az őszinteség” – Ágh István), akkor és csak akkor léptetheti működésbe az *igazságot* (Heidegger), ami a tapasztalót megváltoztató *tapasztalattá* válik az olvasóban. A *jó mű*

megteremti a *jó olvasót*, kialakítja saját értelmezői közösségét, nemzetét. Görömbei számára tehát a mű nem objektum, az értelmező pedig nem szubjektum, ezek – a fenomenológia és a gadameri hermeneutika mechanizmusai szerint – egymásra folytonosan visszahatnak (hermeneutikai kör), az objektum is szubjektum és a szubjektum is objektum. Szó sincsen arról, hogy a költő az olvasók „megbízottjaként” járna el, vagy hogy az irodalmi alkotások az értelmező ideológiai megfontolásai alapján határoznák meg a nemzettudatot, és az olvasó ezzel egyúttal le is fokozná őket, mert (teleologikusan) öncéljaira sajátítaná ki. Az, hogy „a művekben létrehozott igazságok pedig még mindig teret kértek maguknak a műveken kívül is” (Csoóri), nem jelenti a költő, sem az értelmező önkényét. Görömbei nem állít a költészet *fölebe* történelmi (nép, nemzet), szociológiai (osztály) vagy jogi (állam) fogalmakat. Sőt, határozottan a művészet autonómiáját hirdeti: „[a] művészet autonómiája azt is jelenti, hogy ha az alkotót nemzeti közösségének sorsa izgatja, akkor arról kell vallania, azzal kell szembesülnie”.

De hogyan működik valójában irodalom és nemzet kapcsolata? Görömbei hosszan, alkotók egész során keresztül bizonyítja, hogy a nemzeti felelősségtudat nemcsak „össztönzője” irodalmunk egyik fő vonulatának, de „irodalmunk időről időre nyilvánvalóvá tette azt, hogy a nemzettudat átértékelése, megtisztítása, kitágítása, humanizálása, szociális és morális értékekkel való telítése létfeltétele a nemzetnek”. Vagyis az irodalom a nemzettudat egyik fő alakítója. Két oldalról támadható ez a tézis. Egyfelől a nemzet kategóriáját éri gyakran kritika, mondván, a „posztnemzeti állapot” idejémműlttá teszi, és annak korszerűtlenné nyilvánítása egyszersmind szükséges feltétele a demokratikus társadalom kialakulásának, a nyilvánosság plurális szerkezetváltozásának. Másfelől, ha a nemzet fogalmát el is fogadják, sokan a morálfilozófia szeparabilitási tézisének esnek áldozatául: a nemzettudat *tartalma* (a *renani meghatározás* értelmében: „emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, [...] a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget”) cseppfolyós erkölcsi kérdés, melyet csak a jogállami kötöttségek gátolnak, ezért túl bizonytalan ahhoz, hogy cselekedeteinknek indokot szolgáltatson. Az irodalmi *értékítéletet* pedig az esztétika szférájába utalják, mintha ezáltal fölösleges tehertől szabadulhatna, sőt szabadulna is. Aztán sietve hozzáteszik, hogy a jogállam is akkor működik jól, ha elrekeszti magát a tartalmi-erkölcsi tételektől.

Görömbei társadalomképe távol áll az „esszencializmus fanatizmusától” (l. Rortynál) és a „társadalmi mérnökösödéstől” (l. Hayeknél), de ugyanekkora distanciát tart a szociális világ szétdaraboltságába belenyugvó, a társa-

dalmat véletlenszerű folyamatokból konstituáló elméletek-től, melyek szerint az nem más, mint *politikai intézmény-közösség*, az egyéni érdekek eredője. A liberális modellek hisznek ugyan a társadalom organikus fejlődésében, ám annak erkölcsi alapjait leszűkítik az individuum boldogulását lehetővé tevő ésszerűségi posztulátumokra. A „nyílt társadalom” nem *közös célok* elérése érdekében vezetett *közös vállalkozás* szerintük, hanem egyéni célok, ad hoc szerveződő csoportok, szakmák, szakzsargonok képviselte értékek küzdelme, melyet csupán formális-technikai szabályok szorítanak keretek közé. Ez az oka annak, hogy a nemzet fogalmával nem tudnak mit kezdeni. Görömbei ennek éppen az ellenkezőjét vallja, és pozitív kortárs példákkal is bizonyítja, hogy az irodalom a „nemzet lelkiismerete” lehetne a demokráciában is. Nem véletlenül tartja szellemi elődjének Horváth Jánost és eszményét, a „nemzeti klasszicizmust”. Görömbei társadalomfilozófiája is *klasszicista*, hiszen legfőbb elemei: 1. az erkölcsi konstruktivizmus és a törekvés-erkölcs, valamint 2. az erős hit az egységes „társadalmi nomosban”(Cover), mint ami a társadalom kötélya, a folytonosan megújuló állandóság biztosítója. Ezt a magyar történelemben mindenkor az irodalmi hagyomány jelenítette meg, és nem az a baj, hogy az irodalom elveszítette vezető szerepét, hanem az, hogy amit a *helyébe* képzelünk (ti. a demokratikus intézményrendszer), nem váltja föl őt álló, „virrasztó magatartásban”, nem tölti be funkcióit. Attól, hogy az irodalom a Kádár-rendszerben még ellátta a társadalmi nomos – alábbiakban kibontott – biztosításának szerepkörét, ez nem jelenti az ancien régime „visszasírását”. Ahogyan az irodalom – kétségtelenül – hatalmi potenciáljának kívánatos volta sem a választott politikusok lecserélését jelenti önkényeskedő írókra, nem az *írók hatalmát*, hanem az irodalomét, mely alighanem az egyetlen erőszakmentes hatalomgyakorló. Nem az a jó irodalom, ami erkölcsös, hanem az az erkölcsös irodalom, ami jó.

De mit is értek a társadalmi nomoson és erkölcsi konstruktivizmuson? Nagy Tamás jogfilozófus disszertációjában azt bizonyítja, hogy az antebellum Amerikája irodalom és jog kölcsönhatásában szerveződött politikai közösséggé az alkotmány égisze alatt. Nagy idézi Robert Covert: „A jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. *Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás.* Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük meg a jogot, amelyek jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó szabályrendszer, hanem egy világ, amelyben élünk. Ebben a normatív világban jog és narratíva szétválaszthatatlanul

összefüggnek (kiemelés tőlem – F. M.)” A magyar történelemben a rendszerváltásig az irodalom *konstruálta* a társadalom normatív univerzumát, ahogyan az amerikai alkotmányozás időszakában is. Akkor és ott a klasszicizmus stílusjegyei és a republikanizmus eszmevilága forrt össze. Mindkettő középpontjában – csakúgy, mint az irodalomtudós Görömbei felfogásában – az elkötelezetten cselekvő polgár erénye áll (I. Kölcsey). Görömbei irodalomszemléletében a legfőbb erények az írói őszinteség és a hűség a magyar kultúra hagyományához. Kétségtelen, hogy a társadalmakat leíró elméletek vagy abban hisznek, hogy a közösség az önérdekek érvényesítésének esélyegyenlőségi elvéből keletkezik, vagy pedig abban, hogy intézményesül valahol egy hatalmi centrum – ha tetszik: jelentés –, mely összetartja a polgárokat. Előbbi túlértékeli a formák, rítusok, doktrinák szerepét, utóbbi nagyobb hangsúllyal vet számot az organikus átrendeződések vezérlő génuszaival, elvek helyett az egyéni látásmóddal. Mindkettő nagyra tartja ugyan a szabadságot és az egyenlőséget, ám az utóbbi az egyéni cselekvéseken túl az individuum felelősségét sem becsüli alá. Ha csupán egy vázszerkezet abroncsolja a társadalmat, vagy mindenki felelős különbség nélkül, vagy senki sem az. Valójában a váz a felelős, és mivel annak összetákolásában („a társadalmi szerződés megkötésében”) pro forma mindnyájan részt vettünk, sőt, a részvétel mikéntje és arányai réges-rég rekonstruálhatatlanok, a felelősség nem kérdéses többé: egyszerűen értelmetlen firtatni.

Mi köze ennek az irodalomhoz? Görömbei konzervatív társadalomfilozófiája, és azzal együtt az általa preferált alkotók művészi színvonala könnyen kikezdehető, ha szemléletének alapjait ássák alá. Hogy is lehetne kimagasló költő Nagy Gáspár, ha efféle ódon, narodnyik, antidemokratikus irodalomtörténeti felfogás emeli piedesztálra? Na de ki hiszi azt, hogy a demokratikus jogállami normák önműködőek, s nincsen szükség olyan értéktartalomra (az „értékes valóságra”), mely kitölti a kereteit? Való igaz, ősi magyar vita a társadalomtörténetben, hogy vajon mi okozza a közös értékek hiányát, az értelmezői közösség szétagoltságát, a „zsákutcás történelmet” (Bibó). Ne tévesszük szem elől, hogy az egymást kizáró társadalmi-irodalmi narratívák a magyar nemzetet eddig mindig tragédiákba vezették. Az ideologikus acsarkodás, a gyűlölködés, a történelemhamisítás, a szimbólum-döntögetés nem azonos a pluralizmussal, ahogyan a közös minimum sem a szellemi önkénnyel. A magyar történelem sokféle hazug közjogi berendezkedésének egyikét sem az *összhang*, hanem az *összekacsintás* legitímálta. Sohasem az értéktételező *értelmiségi* attitűd vitte romlásba az országot, hanem mindig egy értékek felett álló *élcsapat*.

Görömbei törekvés-erkölse nemcsak a „szavak értelme” melletti elköteleződés, hanem tevékeny helytállás is. A nemzetegyesítés programját a kettős állampolgárság bevezetéséért való küzdelemben és a határon túli magyar tudományosságért végzett munkájában is célul tűzte ki. Nem a nemzetről vallott elképzelések *jogiasításáról* van szó, sem arról, hogy a politikusok helyett politizálna. Azonban a nemzet lényegét abban látja Görömbei, hogy a demokrácia alapjául szolgáló jogállamiság és a jogállam alapjául szolgáló alkotmányosság *egyedül* a magyar politikai közösségre igaz eszméjének: elveinek és értelmezésének egy elmozdíthatatlan belső magva kialakuljon. A nemzet értelmezői közösség, és mivel értelmezés nélkül nincsen mű, anélkül nincs nemzet és demokratikus közösség sem. Az olvasók eltűnésével megszűnőben ez az értelmezői közösség. („Nincs már olvasó. Átváltott televíziónézővé.”) Bár a politikai elit sohasem jutott közös nevezőre erről az értelmezésről a magyar történelemben (l. [Magyarországon] „mind a mai napig nem jött létre a liberális nacionalizmus (...) ideológiájához hasonló minimális konszenzus arról, mit is tekintünk magyar nemzetnek” – Gyurgyák János), az irodalom mindig a nemzettudat igazodási pontja volt. Ez az irodalomkoncepció sohasem homogenizálta a vélekedéseket, mint ahogyan az a felfogás teszi, amelyik visszamenőleg érvényteleníti a nemzetért felelősséget vállaló irodalmi műveket, tartalmi tehetetlenek, agitatív ideológiának

nevezve mindezt. Miért tehetetlen a valóság az irodalomnak, és vajon az analitikus nyelvelmélet miért nem? Ha valami, akkor ez káros ideologizálás.

Az irodalomtörténész feladata Görömbeinél, hogy az értékes műveket beemelje a nemzeti értelmező közösség hagyományába. Harold Bloom az „irodalom precedensrendszeréről” beszél: „állandó szövváltás, párbeszéd nemzedékek, vérmérsékletek, akaratok és felfogások közt, részvétel a nyelvi testvériség vitáiban, ami a nyelv hétköznapi használata nélkül érthetetlen, éppúgy mint azon problémák nélkül, amelyekből fakad”. A jó mű feladata, hogy egyszerre kapcsolódjon a hagyományhoz (nem is tehet másként, hiszen a műfajok is folytonos társadalmi struktúrák leképeződései), de különbözzön is. Az irodalomtörténész ismeri föl az új értéket, és dolgozza el a hagyomány szövedékében. „Az önazonosság folyton alakul és állandó párbeszédben képződik” – írja a szerző. Ebben Horváth János a példaképe, aki azért kárhóztatta a konzervatív kritikát, mert Adyt nem tudta beilleszteni a magyar irodalom hagyományába. A nemzeti identitás pedig nem ideológia, hanem a minden államrendszer működéséhez nélkülözhetetlen, torz ideológiával szemben felhalmozott történelmi bölcsesség, melynek „mindig keletkezőben levő létmódja ösztönözzön bennünket nemzeti önismeretet mélyítő, gazdagító és életelvtű, jövőt akaró cselekvésre”.

Falusi Márton

Csenger Levente nyerte el a Barankovics István Alapítvány 2009. évi fiatal írók számára meghirdetett irodalmi ösztöndíját. A díjazott 1977-ben született Székelyudvarhelyen, 1991 óta él Magyarországon. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar-kommunikáció szakán végzett 2005-ben, eddig két novelláskötete jelent meg a Magyar Napló gondozásában: a *Zsírnak való* (2003) és a *Szűnőföldem* (2006). 2003-ban elnyerte a Magyar Írószövetség Próza Szakosztályának díját, 2004-ben az Irodalmi Jelen és az Erdélyi Magyar Írók Ligája novellapályázatának különdíját, 2005-ben a Mórnicz Zsigmond ösztöndíjat, 2007-ben pedig az Alexandra Kiadó novellapályázatának első díját *Eltartási szerződés* című írásával. Jelenleg pedagógusként dolgozik.

Első kötetében az erdélyi gyermekkor történetei elevenednek meg a nyolcvanas évek elejétől az 1989-es forradalomig, keresztmetszetét adva az erdélyi magyar életnek, az általános szegénységnek, megnyomorítottágnak és reménytelenségnek. A történetek egy részében hangsúlyos szerepet kap a vidéki, erdei élet, a gyermekkor idillje, de zárlatukban marad valami baljós feloldhatatlanság. A romlottabb életet, roncsozottabb idegrendszereket bemutató városi novellák élhetetlen világról szólnak, amelyben a munkanélküliség és az alapvető létfeltételek hiánya kiváltotta trauma, az előle való önpusztító menekülés szétveri a családokat, rokoni kapcsolatokat, és mélybe tartó pályára tereli a következő generációt is. Ennek az alagsori nyomorúságnak és pusztulásnak a világa teljesedik ki a szerző második kötetében, a *Szűnőföldem*-ben: a történetek ideje ott folytatódik, ahol az előző véget ért, a kilencvenes évektől. Az írások egy csoportja továbbra is Erdélyben játszódik és a „szilvapálinkával átítatott nyomor”-ra kínál változatokat. A *Szűnőföldem* többi darabja a szülőföldről való elszármazásról és következményeiről tudósít: a folytathatatlan életből a kilátástalanságba, Romániából Magyarországra költözött családok viszontagságairól, felbomlásáról, illetve a Magyarországon már gyökeret vert, magát mégis kívülállónak érző onoka kudarcba fulladt visszatérési kísérletéről.